

@buxdu_uz

@buxdu1

@buxdu1

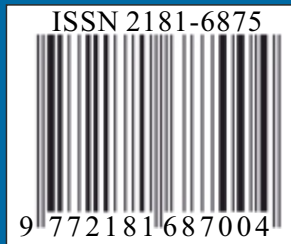

www.buxdu.uz

E-ISSN 2181-1466

9 772181 146004

ISSN 2181-6875

9 772181 687004

11/2024

Научный вестник Бухарского государственного университета
Scientific reports of Bukhara State University

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI

11/2024

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI
SCIENTIFIC REPORTS OF BUKHARA STATE UNIVERSITY
НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК БУХАРСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

Ilmiy-nazariy jurnal
2024, № 11, noyabr

Jurnal 2003-yildan boshlab **filologiya** fanlari bo'yicha, 2015-yildan boshlab **fizika-matematika** fanlari bo'yicha, 2018-yildan boshlab **siyosiy** fanlar bo'yicha, **tarix** fanlari bo'yicha 2023-yil 29-avgustdan boshlab O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar Vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining dissertatsiya ishlari natijalari yuzasidan ilmiy maqolalar chop etilishi lozim bo'lgan zaruriy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Jurnal 2000-yilda tashkil etilgan.

Jurnal 1 yilda 12 marta chiqadi.

Jurnal O'zbekiston matbuot va axborot agentligi Buxoro viloyat matbuot va axborot boshqarmasi tomonidan 2020-yil 24-avgust № 1103-sonli guvohnoma bilan ro'yxatga olingan.

Muassis: Buxoro davlat universiteti

Tahririyat manzili: 200117, O'zbekiston Respublikasi, Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko'chasi, 11-uy.

Elektron manzil: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

TAHRIR HAY'ATI:

Bosh muharrir: Xamidov Obidjon Xafizovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Bosh muharrir o'rinbosari: Rasulov To'liqin Husenovich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor

Mas'ul kotib: Shirinova Mexrigiyo Shokirovna, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Kuzmichev Nikolay Dmitriyevich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor (N.P. Ogaryov nomidagi Moldova milliy tadqiqot davlat universiteti, Rossiya)

Danova M., filologiya fanlari doktori, professor (Bolgariya)

Margianti S.E., iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Indoneziya)

Minin V.V., kimyo fanlari doktori (Rossiya)

Tashqarayev R.A., texnika fanlari doktori (Qozog'iston)

Mo'minov M.E., fizika-matematika fanlari nomzodi (Malayziya)

Mengliyev Baxtiyor Rajabovich, filologiya fanlari doktori, professor

Adizov Baxtiyor Rahmonovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Abuzalova Mexriniso Kadirovna, filologiya fanlari doktori, professor

Amonov Muxtor Raxmatovich, texnika fanlari doktori, professor

Barotov Sharif Ramazonovich, psixologiya fanlari doktori, professor, xalqaro psixologiya fanlari akademiyasining haqiqiy a'zosi (akademigi)

Baqoyeva Muhabbat Qayumovna, filologiya fanlari doktori, professor

Bo'riyev Sulaymon Bo'riyevich, biologiya fanlari doktori, professor

Jumayev Rustam G'aniyevich, siyosiy fanlar nomzodi, dotsent

Djurayev Davron Raxmonovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Durdiyev Durdimurod Qalandarovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Olimov Shirinboy Sharofovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Qahhorov Siddiq Qahhorovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Umarov Baqo Bafoyevich, kimyo fanlari doktori, professor

Murodov G'ayrat Nekovich, filologiya fanlari doktori, professor

O'rayeva Darmonoy Saidjonovna, filologiya fanlari doktori, professor

Navro'z-zoda Baxtiyor Nigmatovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Hayitov Shodmon Ahmadovich, tarix fanlari doktori, professor

To'rayev Halim Hojiyevich, tarix fanlari doktori, professor

Rasulov Baxtiyor Mamajonovich, tarix fanlari doktori, professor

Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Quvvatova Dilrabo Habibovna, filologiya fanlari doktori, professor

Axmedova Shoira Nematovna, filologiya fanlari doktori, professor

Bekova Nazora Jo'rayevna, filologiya fanlari doktori (DSc), professor

Amonova Zilola Qodirovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Hamroyeva Shahlo Mirjonovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Nigmatova Lola Xamidovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Boboyev Feruz Sayfullayevich, tarix fanlari doktori

Jo'rayev Narzulla Qosimovich, siyosiy fanlar doktori, professor

Xolliyev Askar Ergashovich, biologiya fanlari doktori, professor

Artikova Hafiza To'ymurodovna, biologiya fanlari doktori, professor

Hayitov Shavkat Ahmadovich, filologiya fanlari doktori, professor

Qurbonova Gulnoz Negmatovna, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Ixtiyarova Gulnora Akmalovna, kimyo fanlari doktori, professor

Rasulov Zubaydullo Izomovich, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Mirzayev Shavkat Mustaqimovich, texnika fanlari doktori, professor

Samiyev Kamoliddin A'zamovich, texnika fanlari doktori, dotsent

Esanov Husniddin Qurbonovich, biologiya fanlari doktori, dotsent

Zaripov Gulmurot Toxirovich, texnika fanlari nomzodi, professor

Jumayev Jura, fizika-matematika fanlari nomzodi, dotsent

Klichev Qybek Abdurasulovich, tarix fanlari doktori, dotsent

G'aybulayeva Nafisa Izattullayevna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

“NAVOIY GULSHANI”		
Amonova Z.Q.	Ishq aro o‘lmakdin o‘zga chora yo‘q...	88
FALSAFA VA HUQUQ, SIYOSATSHUNOSLIK *** PHILOSOPHY, LAW AND POLITICAL SCIENCES *** ФИЛОСОФИЯ, ПРАВО И ПОЛИТОЛОГИЯ		
Фазылова А.А.	Защита культурных ценностей во время вооружённых конфликтов	91
Rajabov A.Sh.	Mirbobo Naqshbandiyning “Mir’otus solikiyn” asari va uning irfoniy-falsafiy mohiyati	96
Saydullayev U.U.	Ijtimoiy ongda milliy va umuminsoniy qadriyatlarning o‘rni va roli	100
Sadibaqosev H.Sh.	Xitoyning Janubiy-Sharqiy Osiyo mintaqasidagi manfaatlari	105
Нурмуродов Д.	Халқаро муносабатлар ва янги жаҳон тартиботи: эволюцияси ва амалиёти	112
Соипов Б.И.	Марказий Осиёда диний бағрикенглик масалалари	117
Мунавварова М.И.	Жадидларнинг миллий озодлик мафкураси	122
TARIX *** HISTORY *** ИСТОРИЯ		
Akramov D.F.	Sovet boshqaruvi davrida o‘qituvchi kadrlar tayyorlashdagi muammolar	127
Ashirov V.I.	Sanoat shaharlari aholisining sog‘liqni saqlash va salomatligidagi muammolar	132
Murodov H.S.	Viza – turizm siyosati uchun keng qulaylik omili	138
Sultonov E.M.	Bronza va ilk temir davri chorvachilik xo‘jaligi xususida	142
To‘rayev A.I.	Buxoro vohasi aholisining dehqonchilik an‘analari va ular bilan bog‘liq marosimlar	146
Xo‘jaxonov I.M.	Turkiston jadidlarining milliy adabiy til haqidagi qarashlari	151
Yarkulov A.A.	Tuproqqal’a arxeologiya yodgorligini konservatsiyalsh va muzeylashtirish loyihasini ishlab chiqilishi xususida	156
Зарипов С.Дж.	Трудовые ресурсы Узбекистана в 1970 и 1980 годах XX века	160

BUXORO VOHASI AHOLISINING DEHQONCHILIK AN‘ANALARI VA ULAR BILAN BOG‘LIQ MAROSIMLAR

To‘rayev Anvar Ismoilovich,

Buxoro davlat universiteti

Arxeologiya va Buxoro tarixi kafedrasida katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Buxoro vahasidagi dalalarni sug‘orishda Zarafshon daryosi suvining ahamiyati, suv taqchiligi, qurg‘oqchilik davrida dehqonlar tomonidan tuproq namligini saqlash va yuqori hosil olish uchun ko‘rsatilgan agrotexnika usullari, yerlar sho‘rini kamaytirishda ekinlarni almashlab ekish bilan bog‘liq ma‘lumotlar adabiyotlar va dala tadqiqot materiallari orqali yoritib o‘tilgan. Shu bilan birga, Navro‘z ayyomi dehqonlar faoliyatida muhim ahamiyat kasb etib kelganligi, dehqonlar tomonidan “ekin ekish”, “qo‘sh chiqarish”, “shoh moylar”, “qo‘sh oshi” kabi an‘anaviy marosimlarning o‘tkazilishidan ko‘zlangan maqsadlar maqolada atroflicha bayon qilingan.

Kalit so‘zlar: Buxoro vohasi, narzob, garmob, tramoyi, “sust xotin”, “qovun sayli”, “choymomo”, dehqonchilik xo‘jaligi, “qo‘sh chiqarish”, “shoh moylar”.

ТРАДИЦИИ ЗЕМЛЕДЕЛИЯ НАСЕЛЕНИЯ БУХАРСКОГО ОАЗИСА И СВЯЗАННЫЕ С ЭТИМ ЦЕРЕМОНИИ

Аннотация. В данной статье освещено значение воды реки Зарафшан в орошении земель Бухарского оазиса, дефицит воды, агротехнические приёмы, используемые земледельцами для поддержания влажности почвы и получения высоких урожаев во время засухи, а также севооборот для снижения засоления почвы через литературу и материалы полевых исследований. В то же время период праздника Навруз стал важным в деятельности земледельцев, и земледельцами проводятся традиционные обряды, такие как “посадка сельскохозяйственных культур”, “двойное извлечение”, “царское масло”, “двойное приготовление” подробно описаны в статье.

Ключевые слова: Бухарский оазис, нарзоб, гармаб, трамаи, “суст хатун”, “ковун сайли”, “чаймама”, “агроферма”, селекция, «шах майлар».

FARMING TRADITIONS OF THE POPULATION OF BUKHARA OASIS AND CEREMONIES RELATED TO THEM

Abstract. This article highlights the importance of the water of the Zarafshan River in irrigating the lands of the Bukhara oasis, water shortages, agrotechnical techniques used by farmers to maintain soil moisture and obtain high yields during drought, as well as crop rotation to reduce soil salinity through literature and field research materials. At the same time, the period of the Navruz holiday has become important in the activities of farmers perform traditional rituals such as “planting crops,” “double extraction,” “royal oil,” “double cooking” are described in detail in the article.

Keywords: Bukhara oasis, narzab, garmab, trams, “sust khatun”, “qovun sayli” (melon festival), “chai momo”, “agrofarm”, selection, royal oils.

Kirish. Buxoro vohasi asrlar davomida ulkan Sharqning ilm-u ma‘rifat, madaniyat markazlaridan biri ekanligini turli manbalar arxeologik va etnografik ma‘lumotlar orqali bilib olganmiz.

Vohada arxeologik qazishmalar natijasida o‘lkaning qadimgi tarixi, tabiati, aholisi va uning yaratgan o‘ziga xos madaniyati o‘zlashtirilib, obod etilishi hamda unda ibtidoiy chorvachilik va dehqonchilik xo‘jaliklarining shakllanishi, shuningdek, katta-kichik qishloq va shaharlarning paydo bo‘lish tarixiga boy ma‘lumotlar to‘plangan [10,3].

Qadimda Misrni “Nilning hadyasi” deganlaridek, Buxoro vohasini ham Zarafshon daryosining in‘omi desak xato bo‘lmaydi [17,11].

Chunki daryo adog‘ida joylashgan bu o‘lkaning o‘zi, avvalambor, Zarafshonning ming yillar davomida oqizib kelgan loyqa yotqiziqlari tufayli vujudga kelgan. Uning toshqinlaridan hosil bo‘lgan son-sanoqsiz irmoqlar, ko‘l va ko‘lmaklar esa voha dehqonchiligi va tabiatining shakllanishi, o‘zlashtirilib, obod etilishida katta rol o‘ynaydi.

Zarafshon oqimining yuqoriga ko'tarilgan davri Buxoro vohasida sug'orma dehqonchilik uchun suvga bo'lgan talab kuchaygan. Daryo rejimidagi bu holat sug'orma dehqonchilikning rivojlanishi uchun eng qulay va zarur tabiiy sharoitlardan biri bo'lgan. Vohada sug'orma dehqonchilik asosiy o'rinda turgan.

Asosiy qism. Zarafshon o'z vodiysini suv bilan ta'minlash bilan birga tuproq unumdorligi uchun zarur mineral moddalardan iborat oqizindi jismlarni ko'p miqdorda loyqa holda oqizib kelgan. Buxoro vohasining sug'orma dehqonchiligi uchun yaroqli bo'lgan allyuvial tekisliklardagi ekin maydonlari, Zarafshon daryosining mana shu loyqasi orqali hosil bo'lgan [11,28]. Bu esa dehqonchilikni yanada rivojlanishi uchun asos bo'lib xizmat qildi. Zarafshon suvining kimyoviy tarkibi jihatdan Amudaryo va Sirdaryo loyqalariga nisbatan fosfor bir yarim-ikki marta va Kaliy ikki martadan oshiqroq ekanligini ko'rsatadi. Ularning kelib qo'shilishi, shubhasiz, tuproq unumdorligini oshirishga ma'lum darajada ta'sir etgan [18,32]. Shunday qilib, Zarafshon daryosi Buxoro aholisini suv bilan ta'minlabgina qolmay, balki kimyoviy o'g'itlar bilan ham yetarli darajada oziqlantirib kelgan.

Dehqonlar bahor kirib kelishi bilan yerga "narzob" suvini quyganlar. Bu mavsumda yerning nomi quriy boshlaydi. Kuzda ekilgan ekinlar ayniqsa, donli o'simliklar endigina maysa bo'lib chiqqan va bahorgi ko'k ekinlarni ekish mavsumi boshlanishi bilan bu paytda yerlarni "narzob" suvi bilan sug'orish ekinlarni yerdan o'sib chiqish va o'sish uchun ham nihoyatda foydali bo'lgan.

Vohaning quyi qismida Buxoroda sug'orish mavsumi Samarqandga nisbatan bir muncha ertaroq boshlanishi sababli "narzob" suvidan ko'proq Buxoro dehqonlari keng foydalanib kelganlar [19,32].

Muhokama. Dehqonchilikning mo'l-ko'l bo'lishi mahalliy aholi o'rtasida azaldan "garmob" yoki "issiq suv" nomi bilan mashhur bo'lgan sug'orish mavsumi o'ziga xos hisoblangan. Yerlarga "garmob" suvini qo'yishga nihoyatda katta ahamiyat berganlar. Chunki u shunday vaqtda boshlanadiki, bu erta ekilgan ekinlar yig'ib olingan va kechki donli ekinlar ekish mavsumi juda qizg'in ketayotgan davr bo'lgan. Bu davr g'o'zaning shonalash vaqti bo'lib, uni "garmob" suvi bilan sug'orish hayotbaxsh ahamiyatga ega bo'lgan. Shuning uchun ham Buxoro vohasining dehqonlari "garmob" suvini kechki ekinlarning yetilib pishishi va mo'l hosil olish garovidir, deydilar.

Buxorolik kekxa dehqon Jo'ra boboning bergan ma'lumotiga qaraganda, "garmob" suvidan ichgan har qanday kechki ekin ham uning namga ekilgan bo'lsa, pishib yetiladi [2]. Darhaqiqat, dehqonchilikning mo'l-ko'l bo'lishi yerning sug'orilishi hamda bobodehqonlarimizning sezgirlik, tajriba va bilimlarga ega bo'lishlari bilan belgilangan. Buxoro vohasida ekish davriga qarab, ikki xil ekin navi yetishtiriladi: "Tramoyi" yoki kuzda ekiladigan ziroatlar – arpa, bug'doy, zig'ir va boshqalar; "ko'k", ya'ni bahor mavsumida ekiladigan ziroatlar: jo'xori, sholi, tariq, mosh, no'xat, sabzi, piyoz, sholg'om va boshqa ekinlar ekilgan. Bundan tashqari vohada g'o'za, yo'ng'ichqa (beda) va o't ham ekilgan [6,24]. Bu kabi ziroatchilik mahsulotlari yoinki insoniyatga tabiat tomonidan in'om etilgan ne'matlar xalqimizning turmush tarziga va hayotiga chuqur singib borib, uning an'ana va udumlarida ham o'z aksini topadi. Zero, jonajon tanti xalqimizning asrlar osha barhayot an'ana va odatlari borki, hozir ham xalqimiz hayotiga fayz, mazmun bag'ishlab kelmoqda. Ayniqsa, Buxorodek dehqonchilik markazi bo'lgan voha misolida olib qaralsa, bunga yana bir karra amin bo'lamiz. Xususan, O'rta Osiyo, ayniqsa, Buxoro aholisining asriy an'anasi hisoblangan hashar – bu ko'pchilikni bir yoqadan bosh chiqarib, bir-birlariga chin dildan yordam berishidir.

Qadimdan ota-bobolarimiz qishloqlarda xo'jalik ishlarini ko'p hollarda hashar yo'li bilan bitirib olishgan. Yerlarga ko'milgan toklarni ochish, kesish, ariqlarni taroshlash, xashak somon to'plash, hosilni yig'ib-terib olish, katta ariq-kanallar tozalash kabi ishlarining hammasi xuddi shu hashar yo'li bilan bajarilgan [13,53]. Chunki, odamlarning yakka xo'jaliklarida bog'-tomorqalar, hosildor yerlar, katta va sermehnatli bo'lib, dehqondan ko'p qo'l kuchi talab qilingan. Hozir ham saqlanib qolgan bu udumlar ayrim joylarda sekin-asta o'z ahamiyatini yo'qotib bormoqda. Hashar, ko'pincha, qishloqlarda o'tkazilib kelingan. Masalan, Qorako'l tumanidagi arablar qishlog'ida ayrim xonadon vakillari chorva podasini har kuni yoki bir hafta davomida bir kishi hashar yo'li bilan boqib kelayotganligini guvohi bo'lamiz[3]. Qishloq aholisi bu hashar orqali beva-bechoralarga, kambag'al oilalarga katta yordam berib kelganlar. Bu esa o'zbeklarga xos xususiyat va fazilat desak, xato bo'lmaydi.

XIX asr oxiri Buxoro amirligida sug'orish tarmoqlarini loyqadan tozalash yoki suv inshootlarini tuzatish vaqtida hasharga chiqmaganlardan "boqiy puli" jarimasi undirilib olingan. "Boqiy puli" hasharga chiqmagan har kuni uchun ikki tanga hisobida olingan [12,349]. Bu odat tufayli qanchadan qancha dehqonlar hosilni nes-nobud qilmay, o'z vaqtida yig'ib olganlar. Qadimdan ota-bobolarimiz aytganlaridek, hashar bo'layotgan joydan qolmaslik kerak, chunki, boshga mushkul ish tushgudek bo'lsa, unga yordam berish uchun butun xalq hamisha tayyor turgan. Buxoroda bobodehqonlarimiz tomonidan uzoq davrlar davomida mavsumiy sayllar o'tkazilib kelingan. Shunday sayllardan "qovun sayli" bo'lib, Buxoroga kelgan sayyohlar vohaning hunarmandchilik mahsulotlariga va bobodehqonlar yetishtirgan shirin-shakar qovunlarga mahliyo bo'lganlar. Chunki azal-azaldan bizning serquyosh o'lkamiz dehqonlari iqlim sharoitiga mos qovun navlari

yetkazish uchun izlanishda bo'lganlar. Qovunning vatani O'rta Osiyo va Kavkaz hisoblangan [16,55]. Boburiylar davrida qovunni loyga o'rab, uzoq Hindistonga olib borishgan va keyinchalik, boshqa o'lkalarga tarqatishgan.

Vohada qovunning erta pishar va kechki navlari yetishtirilgan. Shuningdek, O'rta Osiyo, ayniqsa, Buxoro va Xorazm qovunlari o'ta shirinligi, mazaliligi bilan boshqa o'lkalardan ajralib turgan. Buxoro qovunlari nomi bilan mashhur bo'lgan qovun sayllari G'ijduvon, Romitan, Samarqand, Xiva shaharlarida keng, tantanali tarzda o'tkazilgan. "Qovun sayli" dehqon mehnatining, ona zamin saxovatining shodiyonasiga aylangan. Qovun navlari, jumladan, oq novvot, obi novvot, shakarpalak, ko'kcha, oq urug', amri, bosvoldi, ko'k gulobi, eski cho'pon, bo'rikalla, buxoro va boshqa navlari dehqonlarimiz tomonidan yetishtirilgan. Mehmon boboning fikriga ko'ra bu qovun navlari, afsuski, keyingi davrlarda asta-sekinlik bilan yo'qolib borayotgan ekan [4].

So'zsiz, "qovun sayli"da shirin-shakar tarvuzlar ham namoyish etilgan. Bu sayllar orqali dehqonlar o'z mahsulotlarini namoyish qilish va ota-bobolardan qolgan udumlarini e'zozlash muhim ahamiyat kasb etgan. O'zbek xalqi orasida keng tarqalgan milliy tusga ega dehqonchilik urf-odatlaridan mavsumiy marosimlar diqqatga sazovordir. Buni voha misolida ham ko'rish mumkin. Tadqiqotchilarning fikricha, dehqonchilik mavsumiy marosimlarini quyidagi turkumlarga tasnif etish orqali bilib olishimiz mumkin: qishda o'tkaziladigan gap-gashtaklar; bahorgi marosimlar – navro'z, shoh moylar (qo'sh chiqarish), lola yoki qizil gul sayli, "sust xotin" kabilar; yozgi marosimlardan yuqorida aytib o'tilgandan "qovun sayli", "choymomo"; kuzgi marosimlarda esa, hosil yig'ish bilan bog'liq "oblobaraka", shamol chaqirish, uzum sayli kabilar kirgan [7,132].

Darhaqiqat, Buxoro vohasida ham mavsumiy dehqonchilik marosimlari XIX asr oxiri XX asr boshlarida xalq ommasi tomonidan keng tantanali tarzda nishonlanib, hozir ham bu an'analarning ayrimlari tor doirada bo'lsa-da, nishonlanib kelinmoqda.

Navro'z ayyomi dehqonlar faoliyatida muhim ahamiyat kasb etib kelgan. Chunki aynan shu kunlarda ekin ekish, dala-bog' yumushlariga bobodehqonlar jadallik bilan mehnatga kirishgan. Dehqonlar, bog'bonlar hamda chorvadorlar ayozli kunlardan eson-omon chiqib, bahorning iliq kunlarini intiqlik bilan kutib, dehqonchilik ishlariga jiddiy tayyorgarlik ko'rganlar. Omoch – bo'yinturuqlar, molalarni sozlab, taxt qilganlar. Otlar sovutilgan, aravalar tuzatilib, ishga yaroqli holga keltirilib qo'yilgan. Asosiy ishchi kuchi hisoblangan ho'kizlar yaxshi parvarishlanib, ular yer haydashga olib chiqilgan. Shu sababdan ham Buxoroda bu dehqonchilik bayrami "navro'zi kishovarzam" – dehqonlar bayrami, deb yuritilgan [15,24].

Dehqonlar dalaga "ekin ekish", "qo'sh chiqarish", "shoh moylar", "qo'sh oshi" nomlari bilan ataluvchi dehqonlarning yil boshidagi birinchi ish kuni bo'lganligi sababli uni imkoni boricha shod-u xurramlik bilan kutib olishga harakat qilganlar. Dehqonchilik kasbiga oid eng muhim marosimlardan biri dalaga qo'sh chiqarish bilan bog'liq "shoh moylar" hisoblanadi. Qadimda yerga ilk bor urug' sepish jarayoni o'ziga xos rasmiy marosim tusini olgan bo'lib, unda kekxa ziroatkorlardan biri bobo dehqon qiyofasiga kirib, qo'sh haydashni boshlab bergan. Bu an'ana xalqimiz orasida yigirmanchi asrning boshlariga qadar saqlanib kelingan.

Shoh moylar dushanba, chorshanba va juma kunlariga to'g'ri kelishi lozim bo'lgan. Chunki bu kunlar dehqonlar tasavvurida baxt, omad keltiradigan kunlar hisoblangan. Buxorolik kekxa dehqon Niyoz boboning aytishlaricha, mirishkor dehqonlar navro'z yoki yilboshi arafasidagi chorshanba kuni dalaga birinchi marta qo'sh solishni xayrli, deb o'ylashgan ekan. Chunki chorshanba – chosh, ya'ni mo'l-ko'l don uyumi timsoli, deb tasavvur qilganlar [5]. Marosim o'tkaziladigan joy supurib-sidirilib, sholcha to'shalib, dasturxon yozilgan. Bu dasturxonga "is" tortilgan. Pishirilgan bo'g'irsoqlar qo'ni-qo'shnilar, yaqin qarindoshlarga ham tarqatilgan. Hattoki ho'kizlarning shohlarini "is" bilan yog'lab, tumorlar taqilgan[8,139]. Bobodehqon yerga qo'sh chiqarish uchun maxsus boqilgan ho'kiz bilan yerni toq marta haydab, keyin o'tgan yili hosilning oxirgi tutamidan olingan bug'doydan irimiga haydalgan yerga bir necha hovuch sepgan. Mazkur marosimdan so'ng barcha dehqonlar ho'kizlarini o'z yerlariga olib borib, qo'shga solishgan. Dehqonchilik va chorvachilik bilan bog'liq yana bir muhim marosimlardan qurg'oqchilik vaqtlarida "yomg'ir chaqirish" urf-odatlari ham qadimdan saqlanib, shakllanib borgan. Ko'plab olimlar bu odat tarixini o'rganishga kirishganlar. Ilmiy manbalarda Mahmud Qoshg'ariyning XI asrda yozilgan "Devoni lug'otit turk" asarida yada toshi va bu toshning yomg'ir chaqirish marosimida qo'llanilishi haqida ma'lumot berib o'tadi [14,8].

Azaldan hosil yetishtirish, rizq-ro'z uchun zarur bo'lgan yomg'ir, qor, umuman, bir so'z bilan aytganda, suv bilan hosilning mo'l bo'lishi o'lchangan. Dehqonlar yog'ingarchilik bo'lmagan oylarda maxsus marosimlarda "sust xotin", "suv otin", "chala xotin" kabi yomg'ir chaqirish udumlarini bajarganlar. Bu marosimlar turli viloyatlarda turlicha nomlanadi. Masalan, Qashqadaryoda "chayla qozon", Jizzax va Sirdaryoda ko'p hollarda "suv xotin" yoki "sel xotin" deb qo'shiqlar aytganlar. Qishloq ahli, dehqonlar, erkak-ayol hamda bolalar dalaga chiqib, osmondan suv hadya etuvchi "sust xotin" ga yalinib, yolvorib,

undan yomg'ir yog'dirishini iltijo qilib so'raganlar. Buxoro viloyatining Qorako'l tumanidagi Jig'achi qishlog'ida yomg'ir chaqirish marosimi "chala xotin" deyilgan [9,114]. Bu marosim nomini bildiruvchi "chala xotin" atamasidagi "chala" so'zi "jam" leksemasi bilan etnologik jihatdan o'zakdoshdur. Shunga ko'ra "chala xotin" so'zi "jala xotin" degan ma'noni anglatgan. Bu marosimda yog'ochdan yasalgan ayol ko'ylagi kiygizilgan qo'g'irchoqni bir ayol qishloq bo'ylab uy-uy aylantirib, xayr-sadaqa yig'gan. Uning orasidan besh, olti bola xurjun ko'tarib, xonadonlarga kirib, qo'g'irchoqni aylantirib, yomg'ir yog'ishini so'rab, "chala xotin" qo'shig'ini aytishgan. Marosim oxirida jamg'arilgan narsalar hisobiga uning ishtirokchilari butun qishloq yoki mahalla aholisiga "is" chiqarib, tarqatilgan. Ayrim hollarda qurbonliklar qilinib, qon ham chiqarilib turilgan [1,132]. Shu orqali qurg'oqchilikning oldini olish mumkin, deb o'ylaganlar.

Yomg'ir chaqirish odati hozir sun'iy sug'orish usullari bilan almashgan. Shu sababli yigirmanchi asr boshlarida sun'iy sug'orishning suv manbalaridan cho'lga bo'lsin, sahroga bo'lsin, kanal qazib, bosim orqali pastdan balandga qarab, suv chiqarish usullari o'ylab topilgan. Bu esa hozirda katta muammo Orol dengizi o'z nasibasidan mahrum bo'lib, tang ahvolda turganini guvohi bo'lib kelyapmiz. Buxoro vohasi Zarafshon daryosining quyi qismida joylashgan bo'lib, uning atrofini cho'llar o'rab olganligi tufayli bahorda kuchli shamollar, yozning jaziramasini, qishda esa sovuq havo oqimining kirib kelishi dehqonlarga zarar keltirib turgan. Tabiatning oddiy hodisalari, ofatlardan kuchli shamollar, suv toshqinlari, qurg'oqchilik, quyosh va oy tutilishlari xususida ajdodlarimiz qadimdan bosh qotirgan, natijada turli rasm-rusum hamda marosimlarni o'tkazish odat tusiga kirgan.

Marosim shaxs, guruh va jamiyat hayotidagi muhim hodisalarni nishonlash shakli bo'lib, tarixan marosim diniy tizimlarda vujudga kelgan [20,241]. Yana shunday marosimlardan "darveshona" marosimi bo'lib, ushbu marosim faqat Buxoro vohasidagina emas, O'zbekistonning boshqa viloyatlarida ham qadimdan o'ziga xos shaklda o'tkazilib kelingan [21,215]. Marosimda tayyorlangan maxsus taom "darvesh oshi" va u bilan bog'liq urf-odatlarida hamda mentalitetimizdagi o'ziga xos milliylik yaqqol ko'zga tashlanadi. Jumladan, Qiziltepa, Shofirkon tumani o'zbeklarida u taom "shamol oshi", Olot, Qorako'l tumani o'zbeklarida esa "el oshi xudoyi", voha tojiklarida esa "oshi darveshon" deb atalgan. Mazkur marosimda asosan moshova taom tayyorlangan. "Darvesh oshi" odatda yil og'ir kelsa, tabiiy ofat va falokatlar tez-tez sodir bo'lganda, mahalla va qishloq jamoalarida ko'pchilik tomonidan pishirilgan. Kuchli shamollar bo'lib, aholiga, uning xo'jaligiga katta zarar keltirgan paytda "darvesh oshi" ning o'ziga xos varianti "shamol oshi" marosimi o'tkazilgan. Bu marosimda pishirilgan taomni hamma birgalashib tanovul qilgan. Hatto qishloqdan o'tib ketayotgan begona yo'lovchilar ham marosim dasturxoniga taklif etilardi. Biroq hammadan oldin bu taomni darveshga yedirish shart bo'lgan.

Iqtisodiy jihatdan nochor bo'lgan oila vakillariga taom tarqatilgan yoki uyga chaqirilgan. Ushbu marosimning an'analari hozirgi kunda ham zamon ruhiga mos holda o'tkazilishi urf-odatlarining g'oyaviy birlashuvi, ularning ma'naviy boyishiga yordam berib kelayotganligidan dalolat beradi.

Xulosa. Demak, shuni aytish kerakki, Buxoro vohasida tabiat va dehqonchilik bilan bog'liq marosim, udum, sayllar XIX asr oxiri XX asr boshlarida keng tarqalgan bo'lib, bu an'analari o'zining mohiyatiga ko'ra kelayotgan yilda mo'l-ko'l hosil yetishtirishdek ezgu maqsadlarga qaratilgan qadimiy qadriyatlar sirasiga kiradi. Qolaversa, bu marosim va urf-odatlar kishilarning bir-birlariga bo'lgan hurmat hamda mehrini oshirgan. Yuqorida aytib o'tgan marosimlar va sayllarda milliy qadriyatlar uyg'unlashganligi boisi ham asrlar mobaynida ajdodlardan avlodlarga noyob meros bo'lib kelmoqda va ularning ayrim ko'rinishlari xalqimiz turmushida hozirgacha saqlanib qolgan.

ADABIYOTLAR:

1. Аширов А. Ўзбек халқининг қадимги эътиқод ва маросимлари. -Т.: Фан. 2007. 270 б
2. Дала ёзувлари. Қорақўл туман (Қозон қишлоқ). 2023 й.
3. Дала ёзувлари. Қорақўл туман (Бандбоши қишлоқ). 2023 й.
4. Дала ёзувлари. Қорақўл туман (Ташиббус қишлоқ). 2023 й.
5. Дала ёзувлари. Пеику туман (Хўжаилгор қишлоқ). 2023 й.
6. Жўраева Ф. Наврўз ва табиат сирлари. -Т.: Фан. 1991. 210 б.
7. Жабборов И. Ўзбек халқи этнографияси. -Т.: Фан. 1994. 311 б.
8. Жўраев М. Маросимнома. -Т.: Фан. 2008. 211 б.
9. Жўраев М. Маросимнома. -Т.: Фан. 2008. 211 б.
10. Мухаммаджонов А. Қадимги Бухоро. -Т.: Фан. 1991.34 б.
11. Мухаммаджонов А. Қўйи Зарафшон водийсини сўғорилиш тарихи. -Т.: Фан. 1972. 356 б.
12. Мухаммаджонов А. Қўйи Зарафшон водийсини сўғорилиш тарихи. -Т.: Фан. 1972. 356 б.
13. Мухаммад Саттор. Ўзбек удувлари. -Т.: Фан. 1993. 74 б.

HISTORY

14. Махмуд Қошғарий. Девони лугатит турк. -Т.: Фан. 1963. 419 б.
15. Наршахий. Бухоро тарихи. -Т.: Шарқ. 1966. 244 б.
16. Рахимов Ш. Ўзбек халқ оғзаки поэтик ижоди. -Т.: Фан. 1980. 141 б.
17. Тошев Хож. XIX аср охири XX аср бошларида Зарафшон ўзбекларнинг хўжалиги ва ижтимоий турмуши. -Т.: 1954. 255 б.
18. Тошев Хож. XIX аср охири XX аср бошларида Зарафшон ўзбекларнинг хўжалиги ва ижтимоий турмуши. -Т.: Шарқ. 1954. 255 б.
19. Тошев Хож. XIX аср охири XX аср бошларида Зарафшон ўзбекларнинг хўжалиги ва ижтимоий турмуши. -Т.: Шарқ. 1954. –255 б.
20. Фалсафа қомусий лугат. -Т.: Шарқ. 2004. –314 б.
21. Қурбонова М. Этносомаданият анъаналари 2010 мақоллар тўплами. “Дарвешона” маросими ҳусусида айрим мулоҳазалар. -Т.: Шарқ. 2010. 240 б.